

УДК 159.923:316.61

Юлія ТЮРИНА,

*Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ***СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТАТІ
І ГЕНДЕРУ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

У статті обговорюється стан дослідження проблеми статі і гендеру в психологічній науці. Визначено психологічну характеристику понять “стать”, “гендер”, “гендерна роль”, “гендерна ідентичність”. Проведено теоретичний аналіз наукових підходів до вивчення маскулінності і фемінінності. Обґрунтовано психологічну сутність гендеру як елементу соціальних відносин, який базується на психологічних відмінностях між статтю.

Ключові слова: *гендер, стать, гендерна роль, гендерна ідентичність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Гендер – це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим. У рамках цього підходу гендер трактується як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію, а й визначає соціальні відносини в основних інституціях суспільства.

Предметом гендерного аналізу є поведінка статей, їх взаємні стосунки, зв'язки з соціальними системами різних рівнів, жіночі й чоловічі моделі статевої ідентифікації і самореалізації. Розглядаючи гендер як соціальні очікування представників кожної статі, що, на відміну від

© Тюріна Ю.

біологічних ознак, стосуються соціально сформованих рис, притаманних “жіночості” та “чоловічості”, ми пов’язуємо це поняття з аналізом цінностей і соціальних можливостей юнаків та дівчат в освіті та майбутній професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Еволюція поняття гендер пройшла певні етапи і відбиває зміни й інтерпретації природи статі. Уперше розмежування гендеру і статі здійснено американським антропологом Маргарет Мід, яка у своїх працях підкреслила існування способів чоловічого і жіночого поведіння, їх залежність від культурних традицій. Стаття розглядається як біологічна характеристика людини, тоді як гендер – соціокультурна характеристика [2].

Другий етап розвитку поняття гендеру пов’язаний з фемінізмом першої хвилі, феміністською критикою Симони де Бовуар традиційної науки й вищої освіти. У книзі “Друга стаття” автор констатує, що бути жінкою означає не стільки належність до біологічної категорії людей, скільки причетність до певної соціопсихічної реальності – “жіночності”. У контексті моделі світосприйняття чоловіка, жінка – істота, співвіднесена з ним, але як “інше”. Така ситуація одночасно породжує як втрату нею волі, так і набуття поведінкових та культурних переваг. Симона де Бовуар заперечує образ жінки як істоти, що не відповідає загальнокультурному зразку [5]. Дослідження були присвячені аналізу анатомічних статевих розходжень, чоловічого і жіночого способів мислення, чи мають вони місце, якщо так, то чи є уродженими чи соціально сконструйованими; соціальним відносинам між статями, як наприклад, класові чи расові, причинам змін гендерних відносин у часі; чи є гендерні розходження соціально корисними, якщо ж так, то які соціальні наслідки матиме досягнення феміністської мети “гендерної справедливості”.

Вважають, що вперше термін гендер у науковий обіг був запроваджений американським психоаналітиком Робертом Столлером, коли в 1968 р. вийшла друком його праця “Стать та гендер: про розвиток мужності та жіночності”.

На думку Р. Столлера, гендер – це поняття, що базується на психологічних та культурних поясненнях, досить незалежних від тих, що тлумачать біологічну стать. Інакше кажучи, зовсім не обов'язково безпосередньо пов'язувати буття жінки з буттям “жіночості”, а буття чоловіка – з “мужньою” поведінкою [5].

Сучасний рівень розвитку гендерних досліджень у світі і в Україні дозволяє говорити про гендерний підхід як про особливий теоретичний напрям у соціальних науках, який орієнтований на формування і ствердження політики рівних, незалежних від статі можливостей самореалізації людини в різних сферах соціальної політики.

Мета статті. Ознайомити зі станом дослідження проблеми статі і гендеру у психологічній науці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Ш. Берн, поділ людей на чоловіків і жінок є центральною установкою сприйняття нами розходжень, наявних в психіці і поведінці людини [3]. Багато хто вважає, що ці відмінності пов'язані з генетичними, анатомічними і фізіологічними особливостями чоловічого і жіночого організму. Ідея протилежності чоловічого і жіночого зустрічається в міфах і традиціях усіх відомих спільнот. Вона закріплена в різноманітних соціальних інститутах (таких, як сім'я, військо). Але факт тілесної неподібності чоловіків і жінок ще не говорить про те, що саме звідси походять і всі відмінності між ними. Крім конституціонального ці відмінності мають соціокультурний контекст: вони відображають те, що в даний час в суспільстві вважається властивим чоловікові, а що жінці.

З часів античності до кінця 17 століття в Європі переважало уявлення про те, що жіночий організм є недорозвиненим варіантом чоловічого. Саме тому ознаками чоловічого та жіночого у ті часи визнавалися не стільки конституціональні, скільки соціальні ознаки: статус у суспільстві і соціальні ролі. Проте в епоху Відродження світогляд європейців змінився: чоловіки і жінки були визнані полярно різними за своєю природою організмами. З цього моменту соціальні відмінності між чоловіками і жінками стали пов'язуватися з відмінностями в їх біологічному статусі.

На сьогодні обґрунтованість поділу людей тільки на дві протилежні статі, які не збігаються за своїми природними характеристиками, ставиться дослідниками під сумнів. Як зазначає Г. Келлі, виділяється декілька рівнів сексуальної організації людини: генетичний (певний набір генів), гонадний (залози внутрішньої секреції), морфологічний (зовнішні і внутрішні статеві органи), церебральний (диференціація мозку під впливом тестостерону). На думку Є. П. Ільїна, індивіди, народжені з невизначеними зовнішніми статевими ознаками, сприймаються як біологічна аномалія. Якщо в індивіда одні геніталії, то йому приписують одну поведінку, якщо інші, то, відповідно, іншу поведінку [13].

Термін “гендер” з’явився в 1975 році, що було викликано чітким розмежуванням конституціональних і соціокультурних аспектів в розрізненні чоловічого і жіночого, пов’язуючи їх з поняттями статі і гендеру. На думку В. А. Геодакян, Т. А. Кліменкова термін “стать” описує біологічні відмінності між людьми, що визначаються генетичними особливостями будови клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками і дітородними функціями. Термін “гендер” – соціальна стать, стать як продукт культури, соціально-біологічна характеристика, яка вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов’язані з біологічною статтю і сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми.

І. С. Кон вважає, що і стать, і гендер є системами умовних позначень, які формують певний порядок відносин між людьми, їх ставлення до різних проявів сексуальності, а також визначають форми представлення себе іншим людям у різноманітних практиках соціальної взаємодії [6].

Доцільно використовувати поняття “стать” тільки як демографічну категорію, засновану на біологічній статі, а в інших випадках застосовувати термін “гендер” з огляду на зміст, що відображає соціально обумовлену природу чоловічого і жіночого.

Гендерна соціалізація (Гафізова Н. Б., 2003) – процес, за допомогою якого людина навчається моделям поведінки в суспільстві, цінностям, відповідним поняттям “чоловіче”, і “жіноче”. Важливою складо-

вою процесу соціалізації є статево-рольова соціалізація, яка включає в себе процеси формування психологічного статі, психічних статевих відмінностей і статево-рольової диференціації. “Гендерна роль” – це диференціація діяльності, статусів, прав та обов’язків індивідів залежно від їх статевої приналежності. Гендерні ролі виражають певні соціальні очікування, виявляються в поведінці. Гендерні ролі завжди пов’язані з певною нормативною системою, яку особистість засвоює і переломлює у своїй свідомості та поведінці. Частина цих норм впроваджується у свідомість через телебачення і популярну літературу, інші ми отримуємо у повчаннях батьків або через несхвалення з боку суспільства.

Структура гендеру визначається чотирма групами характеристик, Д. Майерс визначає біологічну стать, гендерні стереотипи, гендерні норми, гендерну ідентичність, що описує багатокomпонентну модель структури [11].

Поняття “гендер” як соціальна категорія включає в себе гендерні стереотипи як спрощені, стійкі, емоційно забарвлені образи поведінки і рис характеру чоловіків і жінок. Дані стереотипи проявляються у всіх сферах життя людини: самосвідомості, у міжособистісному спілкуванні, міжгруповій взаємодії.

Гендерна ідентичність – усвідомлення своєї приналежності до чоловічої або жіночої статі. Гендерна ідентичність особистості входить у структуру соціальної ідентичності.

Поняття соціальної ідентичності описує те, як інші люди ідентифікують людину на основі соціальних категорій або ознак, таких як стать, вік, професія або етнічна приналежність. Соціальна ідентичність – це результат процесу соціальної ідентифікації, під яким розуміється процес визначення себе через членство в соціальній групі. Соціальна ідентифікація виконує важливі функції як на груповому, так і особистісному рівні: саме завдяки цьому процесу суспільство отримує можливість включити індивідів в систему соціальних зв’язків і відносин, а особистість реалізує базисну потребу групової приналежності, забезпечує захист, можливості самореалізації, оцінки іншими і впливу на групу.

У широкому розумінні “стать” – це сукупність тілесних, фізіологічних, поведінкових і соціальних ознак, на основі яких індивіда вважають хлопчиком (чоловіком) або дівчинкою (жінкою) [12]. Психологічно стать формується в процесі становлення особистості дитини, формування самосвідомості, образу самого себе. На усвідомлення своєї статі впливають як біологічні, так і соціальні чинники. Онтогенез людини розкривається як послідовна зміна вікових періодів, однією з характеристик якої є своєрідний статевий метаморфоз: поступове розвертання і посилення статевого диморфізму в період росту і дозрівання, потім його стабілізація, за якою визначається статевозрілість, потім послаблення і згасання статевого диморфізму в процесі старіння [1].

На думку Б. Г. Ананьєва, який обґрунтував питання статевого диморфізму в онтогенетичній еволюції особистості, диморфізм означає наявність в одного виду двох форм організмів, які відрізняються за морфо-фізіологічними ознаками, проте мають спільний ареал. У більшості видів тварин та людей зустрічається також статевий диморфізм, тобто відмінності в загальному вигляді самця і самки, жінки і чоловіка [1]. Б. Г. Ананьєв використовує цей термін не лише для визначення відмінностей у людей у загальному вигляді, зокрема чоловіка і жінки, а й для визначення загально-соматичних відмінностей, відмінностей у розвитку хлопчика та дівчинки. Незалежно від ступеня інтенсивності, статевий диморфізм є постійним принципом диференціації онтогенетичної еволюції.

Поведінка кожної людини є органічно статевою. Чоловіки (хлопчики) і жінки (дівчата) ніколи не виступають як позастатеві істоти. Є певні психологічні якості, які більше виражені в представників тієї чи іншої статі, та все ж більшість якостей є бісексуальними, тобто притаманні обом статям. Загальнолюдські риси, якості і властивості ширші і перекривають специфічні статеві особливості, тому можна говорити лише про переваги якихось з них в індивідів чоловічої або жіночої статі. Загалом, обидві статі психологічно рівноцінні і мають взаємні переваги лише в певних ситуаціях або відношеннях [10].

Усвідомлення і переживання людиною своєї статевої ідентичності є одним із визначальних показників формування психологічної статі. Статева диференціація набуває психологічного змісту для особистості лише за умови включення її до діяльності, зокрема до спільної діяльності з іншими.

Зазвичай розрізняють процес формування психологічної статі і статево ідентичність. Формування психологічної статі – це реальне опанування атрибутів поведінки, особливостей емоційних реакцій, установок, уявлень, пов'язаних з чоловічою чи жіночою статевою роллю. Статева ідентичність – це думка індивіда про себе як представника певної статі порівняно із статевим еталоном. Цьому питанню присвячені праці І. С. Кона [6; 7]. Статево приналежність індивіда він окреслює як складну багаторівневу систему, яка складається в процесі індивідуального розвитку. Низка досліджень, що були проведені в 200 спільнотах, показали, що структура сім'ї у всіх спільнотах впливає на формування особистості: діти у маленьких сім'ях були дружніші до інших, в більших – агресивніші. За даними досліджень [8], у всіх спільнотах спостерігалось падіння батьківського авторитету і зростання материнського впливу. Батьківський вплив сприяє формуванню навичок самоконтролю, розуміння цінності принципів і стійкості моральної поведінки, тоді як материнський вплив сприяє розвитку моральних почуттів, а також більш спонтанному, ситуативному і мінливому характеру моральної поведінки.

Уявлення про мужність-жіночність, які неоднакові в різні епохи, в різних економічних і соціальних умовах залежить від соціальних та інших традицій. Кордони між сімейними, соціальними і громадськими ролями статей постійно змінюються, що накладає відбиток на уявлення про “Я-образ” чоловіка і жінки [5].

На думку І. С. Кона, всі або майже всі онтогенетичні характеристики є не просто віковими, а й статево-віковими, і найперша категорія, в якій дитина осмислює власне “Я”, – статева належність [7].

Нормальний розвиток людини як істоти статевої забезпечується не тільки простою взаємодією біологічних та факторів середовища, які диференціюють чоловіків та жінок, але й узгодженістю генетич-

них, гормональних та соціальних впливів на організм та психіку. З перших днів життя дитини соціальне оточення відіграє вирішальну роль у вихованні особистості чоловіка чи жінки.

Гендерна роль – це виконання певних соціальних приписів, тобто дотримання відповідної певній статі поведінки: мови, манер, одягу, жестикуляції тощо. Маскулінність і фемінність є статево специфічними характеристиками особистості й виступають як базові категорії при аналізі гендерної ідентичності та психологічної статі. Маскулінні й фемінні якості є двома полюсами однієї лінії, середину якої займають статево нейтральні якості.

Маскулінність – являє собою нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові властивості, які є характерними для чоловіків, як такі, які об'єктивно властиві різним статям, і такі, які є символічним аспектом уявлень про “справжніх” чоловіків і жінок.

Раніше традиційно вважалося, що мужність, приналежність до чоловічого – це щось протилежне жіночності. У 80-х роках ХХ століття фахівці, які займаються проблемами маскулінності дійшли висновку про необхідність відмови від єдиного поняття мужності для будь-якого місця й часу.

Маскулінність, як і інші гендерні категорії, не має однозначного визначення. Нині поняття маскулінності використовують у трьох основних значеннях:

1. Маскулінність позначає сукупність поведінкових і психічних рис, властивостей і особливостей, об'єктивно притаманних чоловікам, на відміну від жінок.

2. Маскулінність позначає один із елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок, вірувань про те, чим є чоловік, які якості йому приписуються.

3. Маскулінність характеризує не середньостатистичного, а ідеального, “справжнього” чоловіка, це нормативний еталон.

Поняття фемінності, як і маскулінності використовується в трьох основних значеннях:

1. Як характеристика властивостей, пов'язаних із жіночою статтю.

2. Як позначення характерних форм поведінки, очікуваних від жінки в певному суспільстві.

3. Як соціальний вираз позиції, яка, на думку суспільства, внутрішньо властива жінці.

Традиційно припускалося, що фемінність зумовлена біологічно, до неї відносили такі риси, як пасивність, чуйність, м'якість, поглиненість материнством, дбайливість, емоційність і т. п. Але феміністські дослідження спростували біологічну зумовленість цих якостей: фемінність не є природною, а створюється суспільством із дитинства: дівчинка засуджується, якщо вона недостатньо жіночна.

Оскільки в сучасному суспільстві маскулінність дає людині більше переваги, ніж фемінність і андрогінність, деякі жінки вважають за краще демонструвати маскулінну поведінку, особливо якщо вони обіймають посади в традиційно чоловічих сферах діяльності (наприклад: військо). Як зауважує Карен Хорні, через те, що наша цивілізація є маскулінною, жінки намагаються бути маскулініми, оскільки хочуть чоловічих привілеїв: сили, сміливості, незалежності, успіху, сексуальної свободи [14]. Звідси може виникати “деформація” жінки: чим більше вона прагне стати чоловіком, тим нижчою стає її самооцінка, вищою – залежність від чоловіків, гіршими – стосунки з жінками.

Спочатку маскулінність і фемінність розглядалися як два полюси однієї осі розвитку, тобто для людини з високою маскулінністю показники фемінності автоматично вважалися низькими. Пізніше в процесі досліджень було встановлено, що людина, яка маскулінна за одними показниками, може бути фемінною за іншими. Це дало підставу С. Бем розглядати маскулінність і фемінність не як альтернативи того ж континууму, а як незалежні якості. На цій основі нею було створено концепцію андрогінії [2].

Андрогінність розуміється як поєднання в одній людині чого-то та жіночого початків. Ця властивість відвіку привертала увагу наукової думки. На думку С. Бем, традиційні ролі істотно обмежують гендерну поведінку, а андрогінність вбирає найкраще з маскулінності і фемінності та відкидає всі їх негативні аспекти (агресивність, залежність, емоційну холодність, нездатність взяти на себе відповідаль-

ність). Андроґінність є не протиставленням жіночності і мужності, а їх інтеграцією, єдністю [2].

Як свідчать сучасні гендерні дослідження, саме в андроґінії акумулюються великі можливості соціальної адаптації індивіда. Вона пов'язана з гнучкістю поведінки, високою самоповагою, мотивацією до досягнень, гарним виконанням батьківської ролі. Фемінні чоловіки і маскулінні жінки, як і фемінні жінки і маскулінні чоловіки, не здатні достатньо виконувати сімейні ролі та соціальні ролі, ефективно здійснювати всі види професійної діяльності.

Ще однією гендерною ознакою є гіпергендерність (гіпермаскулінність, гіперфемінність). Вона являє собою ознаку статево типової чоловічої або жіночої поведінки, яка є своєрідним символом охорони традиційного розподілу статевих ролей, поляризації фемінності – маскулінності, підкреслення їх несумісності діаметральної протилежності. Гіпергендерність є орієнтацією на яскраво виражені традиційні стереотипи поведінки.

Гіпермаскулінність – це схильність до яскраво вираженої системи традиційних стереотипів, пов'язаних із насильством, агресивністю, підпорядкуванням жінки як “слабкої” статі. Для гіпермаскулінних чоловіків характерне уявлення, що небезпеки для життя повинні їх збуджувати, а перемоги або виживання в небезпечних умовах створюють їм якнайкращу можливість продемонструвати свій контроль і владу над оточенням, прояв чоловіком насильства вважається припустимою формою демонстрації сили і домінування над іншими та необхідним компонентом його маскулінності. Гіпермаскулінність чоловіків часто пов'язана зі схильністю до зґвалтування та іншими формами сексуально агресивної поведінки, вживанням алкоголю, наркотиків, схильністю до небезпечного водіння автомобіля.

Схильність жінки до гіпергендерної поведінки підвищує ризик її віктимізації (роль жертви). Такі жінки часто стають об'єктами сексуальної агресії та не вміють відверто висловлювати свої сексуальні бажання в стосунках із партнером. Гіпертрофована фемінність пов'язана із статевою стереотипізацією свідомості, зокрема, виникненням установок щодо чоловіків і жінок як суб'єктів і об'єктів сексуальних

домагань. Гіперфемінність укорінюється в свідомості жінки, її поглядах на життя. Вона вірить, що успішна кар'єра та просування по службі особи жіночої статі базується на вмінні вибудувати інтимні стосунки з чоловіками. Вважаючи інтимні відносини з чоловіками основоположними, гіпергендерні жінки схильні розцінювати свою сексуальність і привабливість як важливий капітал.

Орієнтація на гіпергендерні моделі поведінки представників обох статей звужує простір особистісного розвитку, обмежує сфери індивідуальної самореалізації можливостей людини.

Е. Маккобі і К. Джеклін, проаналізувавши дослідження про ступінь активності хлопчиків і дівчаток, про прагнення їх до досягнень і домінантності, заперечують наявність відмінностей за цими параметрами і стверджують, що дівчатка активні не менше за хлопчиків, але сфера їхньої активності інша.

Висновки. Розмежування статі та гендеру є фундаментальним, так як більшість відмінностей між чоловіком та жінкою обумовлені причинами, які не є біологічними за своєю природою. Так, існує дві статі (чоловіча та жіноча) та два роди (жіночий та чоловічий). Гендер – це елемент соціальних відносин, який базується на прийнятних відмінностях між статтю, а також основний спосіб позначення відносин влади. Тому усі концепції, які пояснюють різницю між статтю, можна поділити на дві великі категорії: біологічні та соціальні. У ряді культур існує явище, де чоловіки та жінки займають нерівне положення у суспільстві, – явище стратифікації. Можна виділити декілька факторів, які впливали на таке положення: розподіл праці за статтю, освіта, влада та сексуальна поведінка.

Перспективи подальших досліджень. Статеві та гендерні особливості особистості жінок в процесі адаптації до навчання в вищому навчальному закладі.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Л., 1968. 339 с.
2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Пер. с англ. М. : Российская политическая энциклопедия. 2004. 336 с.

3. Берн Ш. Гендерная психология. М., 2002. С. 46–50.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Пер. с англ. М. : Прогресс, 1986. 422 с.
5. Говорун Т. В., Кікінеджи О. М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс : навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 1999. 384 с.
6. Кон І. С. Вступ до сексології. К., 1991. 304 с.
7. Кон І. С. Психология ранней юности. М., 1989.
8. Кон І. С. Ребенок и общество. М. : Педагогика, 1988. 270 с.
9. Кон І. С. Социология личности. М., 1967. С. 22, 78, 101.
10. Колесов Д. В. Беседы о половом воспитании. М. : Педагогика, 1986. 160 с.
11. Майерс Д. Социальная психология. СПб. : Питер, 2005. 752 с.
12. Исаев Д. Н. Половое воспитание детей: медико-психологические аспекты. Л. : Медицина, 1988. 160 с.
13. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. СПб., 2007. 544 с.
14. Хорни К. Психология женщины. М. : Академический проект, 2009.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Тюрина Ю. В. Состояние исследования проблемы пола и гендера в психологической науке

В статье обсуждается состояние исследования проблемы пола и гендера в психологической науке. Определено психологическую характеристику понятий “пол”, “гендер”, “гендерная роль”, “гендерная идентичность”. Проведен теоретический анализ научных подходов к изучению маскулинности и феминности. Обосновано психологическую сущность гендера как элемента социальных отношений, которые базируются на психологических отличиях между полом.

Ключові слова: *гендер, пол, гендерная роль, гендерная идентичность.*

Tyurina Yu. The State of Research of Problem of Sex Comes into Question and Gender in Psychological Science

In the article the state of research of problem of sex comes into question and gender in psychological science. Psychological description of notions is

definite “sex”, “gender”, “gender role”, “gender identity”. The theoretical analysis of scientific approaches is conducted to the research of masculin and feminin. Ob–routovano psychological essence of gender as to the element of social relations, which is based on psychological differences between a sex.

The distinction between sex and gender is fundamental, since most differences between men and women are due to reasons that are not biological in nature. Thus, there are two sexes (male and female) and two genera (female and male). Gender is an element of social relations, which is based on acceptable differences between the gender, as well as the main way to indicate the relations of power.

Therefore, all the concepts that explain the difference between an article can be divided into two broad categories: biological and social. In a number of cultures there is a phenomenon in which men and women occupy an unequal position in society – a phenomenon of stratification. There are several factors that have influenced this situation: gender division, education, power and sexual behavior.

Keywords: *gender, sex, gender role, gender identity.*